

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ШАХРАЙСТВ У СФЕРІ Е-КОМЕРЦІЇ

ORGANIZATIONAL AND TACTICAL FEATURES OF A SEARCH IN THE INVESTIGATION OF FRAUDS IN THE SPHERE OF E-COMMERCE

Коба В.Б., здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

У науковій статті проводиться теоретичне дослідження процесуальної регламентації проведення такої слідчої (розшукової) дії, як обшук у кримінальних провадженнях, пов'язаних із вчиненням шахрайства у сфері е-комерції.

Здійснюється аналіз криміналістичної літератури щодо дослідження аспектів, які впливають на особливості виявлення і вилучення об'єктів пошуку, вказується перелік таких об'єктів, зокрема: реєстраційні документи, що посвідчують законність діяльності суб'єкта комерційної діяльності; фотографії, відеозаписи, на яких міститься інформація, що має значення для кримінального провадження (факт знайомства певних осіб між собою, факт перебування особи у певному місці); документи, що відображають особливості комерційної діяльності осіб, які мають відношення до шахрайських дій; документи, які містять відомості про можливих покупців; електронні та паперові договори про комерційні угоди; документи, що посвідчують особу (їхні копії, підроблені документи на ім'я інших осіб); сім картки; квитанції про проведення банківських операцій; мобільні телефони, де міститься адресна книга (прізвища й адреси покупців, дані про організатора шахрайських дій); записні книжки, рукописні тексти на папері, у журналах тощо; комп'ютерна техніка (ноутбуки, планшети, системні блоки), де може міститися інформація про протиправну діяльність шахрая; електронні носії інформації; документи, що підтверджують відкриття розрахункових рахунків у банківській установі; договори з іншими організаціями, підприємствами та приватними підприємцями, які беруть участь у комерційних операціях; печатки та штампи як справжні, так і підроблені, кліше підписів тощо. Викладаються рекомендації щодо найбільш оптимальних шляхів для збереження вилучених об'єктів.

Розглядаються питання щодо підготовки даної слідчої (розшукової) дії, тактичні, психологічні та організаційні аспекти його проведення.

Ключові слова: шахрайство, обшук, е-комерція, Інтернет, розслідування, предмет пошуку, місце приховування, тактичні прийоми обшуку, організовані злочинні групи.

The scientific article conducts a theoretical study of the procedural regulation of conducting such an investigative (search) action as a search in criminal proceedings related to the commission of fraud in the field of e-commerce.

An analysis of the forensic literature is carried out in relation to the study of aspects that affect the specifics of the detection and extraction of search objects, a list of such objects is indicated, in particular: registration documents certifying the legality of the activity of the subject of commercial activity; photographs, video recordings, which contain information relevant to criminal proceedings (the fact that certain persons know each other, the fact that a person is in a certain place); documents reflecting the specifics of the commercial activities of persons involved in fraudulent activities; documents that contain information about possible buyers; electronic and paper contracts on commercial agreements; identity documents (their copies, forged documents in the name of other persons); seven cards; receipts for bank transactions; mobile phones containing the address book (surnames and addresses of buyers, information about the organizer of fraudulent actions); notebooks, handwritten texts on paper, in magazines, etc.; computer equipment (laptops, tablets, system units) that may contain information about the fraudster's illegal activities; electronic media; documents confirming the opening of current accounts in a banking institution; contracts with other organizations, enterprises and private entrepreneurs participating in commercial transactions; seals and stamps both genuine and forged, clichés of signatures, etc. Recommendations on the most optimal ways to save the removed objects are presented.

Issues related to the preparation of this investigative (search) action, tactical, psychological and organizational aspects of its conduct are considered.

Key words: search, object of search, hiding place, tactical techniques of search, fraud, e-commerce, Internet, organized criminal groups.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Проведення слідчих (розшукових) дій для вилучення інформації з матеріальних джерел дозволяє зібрати найбільш ємні доказові відомості. Зокрема, це може бути як предмет злочинного посягання, так і знаряддя учинення протиправного діяння. При розслідуванні шахрайства у сфері е-комерції це також має досить вагоме значення, адже на комп'ютерній техніці, за допомогою якої вчиняється зазначене кримінальне правопорушення, можуть залишитися сліди шахрайських дій. Виходячи з цього, виникає необхідність у вилученні комп'ютерної техніки, телефонів, планшетів тощо [1, с. 138]. Проте, безпосередньо процес вилучення таких об'єктів має певну специфіку й складність, які потребують додаткового висвітлення.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблематики свідчить, що проблеми проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на вилучення матеріальних джерел, неодноразово розглядалися у наукових працях: В.П. Бахіна, В.О. Коновалової, В.С. Кузьмичова, О.В. Пчеліної, М.В. Салтевського, С.М. Стахівського, К.О. Чаплинського, Ю.М. Черноус, Л.Д. Удалової та інших вчених. Між тим, залишається низка дискусійних й невирішених проблемних питань щодо проведення обшуків, оглядів документів, тимчасового доступу до речей та документів при розслідуванні шахрайства у сфері е-комерції.

Метою статті є висвітлення проблемних питань, що виникають під час підготовки та проведення процесуальних дій, спрямованих на вилучення матеріальних джерел при розслідуванні шахрайства у сфері е-комерції, а також дослідження організаційно-тактичних особливостей обшуку у кримінальних провадженнях даної категорії.

Основний зміст. Як свідчить практика, найбільш трудомісткою слідчою (розшуковою) дією, спрямованою на вилучення інформації з матеріальних об'єктів, є обшук. Натомість, при розслідуванні шахрайства у сфері е-комерції, з метою вилучення певних об'єктів, застосовуються й інші процесуальні дії.

Так, згідно ч. 2 ст. 168 КПК України, тимчасове вилучення майна може здійснюватися під час обшуку, огляду. Крім того, надати стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться речі і документи, що мають значення для провадження, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та вилучити їх (здійснити їх виїмку) вимагає положення ст. 159 КПК (Тимчасовий доступ до речей та документів). Вилучення речей і документів, які мають значення для кримінального провадження, та речей, вилучених з обігу, дозволяється й під час проведення огляду (ст. 237 КПК) [2].

Спосіб вилучення об'єктів здебільшого обирається слідчим, виходячи з тактичних міркувань та тяжкості учиненого кримінального правопорушення.

Втім, одним із необхідних засобів доказування на початковому етапі досудового розслідування низки корисливих злочинів є організація і проведення обшуку, метою якого є виявлення й вилучення предметів і документів, які мають значення для встановлення істини у кримінальному провадженні. Обшук – одна з проблематичних слідчих (розшукових) дій, що, очевидно, пов'язано з дотриманням конституційних прав і свобод особи, складною процесуальною процедурою прийняття рішення про проведення обшуку та необхідністю врахування певних факторів, які впливають на його результативність. Головна відмінність обшуку від інших слідчих (розшукових) дій полягає у його примусовому й пошуковому характері [3, с. 72].

З цього приводу низка провідних учених звертає увагу, що прогресивним кроком стало чітке визначення у ст. 87 КПК підстав недопустимості фактичних даних як доказів. Так, недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та Законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав і свобод людини. З чого виходить, що у результаті злочинного нехтування нормами, які визначають умови і порядок збирання та перевірки доказів та їхніх джерел, всі здобуті фактичні дані вважаються недопустимими. Тому, під час проведення слідчих (розшукових) дій, які є основним засобом збирання доказів, слід дотримуватися як кримінальних процесуальних, так і конституційних вимог та не ставати на заваді реалізації прав усіх учасників кримінального судочинства, окрім випадків, визначених Законом. Натомість проведення слідчих (розшукових) дій нерідко супроводжується обмеженням прав людини, що передбачає примусовий вплив, який застосовують до учасників слідчих (розшукових) дій уповноважені органи й особи з метою забезпечення процесуального порядку, здійснення кримінально-процесуального доказування [4, с. 279; 5, с. 26; 6, с. 101].

Тому, готуючись до обшуку, слід з'ясувати усі обставини кримінального провадження та ретельно спланувати проведення обшуку, виявити підстави для правомірного втручання в особисте життя особи та підстави для порушення недоторканості приватної власності та ін.

Значення обшуків у розслідуванні кримінальних правопорушень обумовлюється тим, що нерідко їх результати містять початкові відомості, які доводять причетність осіб до організованої злочинної діяльності і можуть бути основою висунення криміналістичних версій та планування розкриття злочинів. Окрім того, усі виявлені під час обшуків матеріальні сліди порівнюються з інформацією, яка отримана після проведення слідчих оглядів. Тому виявлення зв'язків між предметами, які вилучені під час проведення обшуків, дозволяє пов'язати їх з конкретною особою (лідером або членом злочинної групи) та довести їх причетність до злочинної діяльності [7, с. 82].

Рішення на проведення обшуку необхідно приймати після виконання певних дій розумового й діяльнісного характеру (визначення об'єкта тактичного впливу; системний аналіз слідчої ситуації та прогнозування поведінки учасників розслідування й фігурантів у провадженні; прогнозування перебігу обшуку, розроблення можливих варіантів ходу обшуку, з урахуванням передбачених обставин). При цьому, основною тактичною вимогою є необхідність використання фактору раптовості, запобігаючи при цьому витоку інформації. У зв'язку із тим, що члени злочинного угруповання можуть підтримувати корупційні зв'язки з правоохоронними органами, про проведення обшуку повинно знати обмежене коло осіб. Як свідчать матеріали судово-слідчої практики, нерідко після отримання ухвали слідчого судді про проведення обшуку на кількох об'єктах одночасно, ухвали

були паковані в окремі конверти і роздавалися керівникам слідчо-оперативних груп безпосередньо перед виїздом на процесуальні дії. Таке рішення є цілком аргументованим, оскільки до шахрайства можуть мати відношення службові особи, високопосадовці, працівники правоохоронних органів, і «витік» інформації в таких умовах є неприпустимим [8]. Обов'язково слід зібрати інформацію про власників та власників приміщень, в яких будуть проводитися обшуки, з'ясувати правильність юридичної адреси об'єктів обшуку.

Як свідчить аналіз кримінальних проваджень та судової практики, у провадженнях щодо шахрайства у сфері е-комерції, нерідко об'єктами обшуку є приміщення підприємств, установ та організацій, а також комп'ютерні клуби, інтернет-кафе тощо. Втім, нерідко слідчі в ухвалі вказують юридичну адресу підприємства, організації, установи, що містить велику кількість об'єктів (офісів, кабінетів). Це призводить до того, що пошукові дії проводяться навіть у тих офісах, власники яких не мають відношення до вчинення шахрайських дій, що зумовлює скарги від таких осіб. Вирішенням цієї проблеми є вказування в ухвалі не тільки юридичної адреси, а й номерів, місця розташування офісів, які знаходяться на території проведення обшуку. Крім того, є ще одна проблема, яку слід враховувати вже при підготовці до обшуку. Так, згідно з КПК України та ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», обшук у володінні адвоката проводиться лише на підставі судової ухвали про дозвіл на обшук у адвоката за клопотанням Генерального прокурора, його заступників, прокурора області тощо. Це пов'язано із необхідністю збереження адвокатської таємниці. Цю вимогу законодавця шахраї швидко взяли на озброєння і стали оформлювати на адвоката, з яким укладено угоду про надання адвокатських послуг, оренду окремого приміщення в офісі, в якому зберігаються всі документи та комп'ютерна техніка, що містить в собі цінну інформацію. Звісно, прибувши з ухвалою про проведення обшуку на конкретну адресу, відразу втрачається можливість провести пошукові дії на об'єкті, що орендується адвокатом до отримання такого дозволу. Якщо слідчий, прокурор, отримавши таку інформацію, проігнорують законодавчі вимоги щодо особливого порядку проведення обшуку у приміщенні, що належить адвокату, результати такого обшуку можуть у майбутньому визнатися недопустимими, а права осіб порушені. Тому на етапі підготовки до обшуку слід прорахувати можливі варіанти володіння житлом чи іншим приміщенням адвокатом чи іншими особами, щодо яких передбачено особливий порядок кримінального провадження [4, с. 282].

На підставі узагальнення матеріалів кримінальних проваджень щодо розслідування шахрайства у сфері е-комерції, можна констатувати, що нерідко слідчі стикаються з певними трудомісткими заходами, пов'язаними із вилученням під час обшуків низки документів, предметів, які використовувалися для досягнення злочинного умислу, а також комп'ютерної техніки і електронних носіїв інформації.

Адже розвиток цифрових технологій зумовлює вилучення окрім традиційних об'єктів ще й інформаційних слідів, які утворюються внаслідок впливу на комп'ютерну інформацію (шляхом знищення, переміщення). Насамперед вони залишаються на магнітних носіях інформації і пов'язані зі змінами, які відбулися у самій інформації, порівняно з початковим її станом. Також до інформаційних слідів належать наслідки роботи антивірусних і тестових програм, які можуть бути виявлені під час вивчення комп'ютерного обладнання, робочих записів програмістів, протоколів роботи антивірусних програм та програмного забезпечення [9, с. 8].

Необхідність вилучення комп'ютерної техніки та її носіїв під час розслідування шахрайства у сфері е-комерції підвищує роль фахівця під час проведення процесуальних

дій, спрямованих отримання інформації з матеріальних об'єктів, у тому числі й обшуку.

Згідно ст. 236 КПК України, з метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в обшуку має право запросити спеціалістів. Виходячи з цього, злам можливих захисних систем повинен здійснюватися тільки висококваліфікованим спеціалістом в особливих умовах. Не можна дозволяти нікому, окрім компетентного спеціаліста, працювати з технікою і пристроями електроживлення. Виключені пристрої не варто вмикати. Всю підключену до комп'ютера периферію слід сфотографувати або описати в протоколі, щоб було зрозуміло, яка була специфіка з'єднання. Також варто звернути увагу на місце, де знаходиться комп'ютерна техніка, поруч можуть бути записані паролі, мережеві адреси та інші дані, нерідко такі записи лежать поруч, приклеєні до монітора, висять на стіні. Якщо принтер щось друкує, дочекайтеся закінчення друку. Усе, що знаходиться у вихідному лотку принтера, описується і вилучається на ряду з іншими носіями комп'ютерної інформації. Після цього комп'ютери треба вимкнути, це повинен зробити спеціаліст [10, с. 65].

Важливим напрямом під час безпосереднього проведення обшуку є ретельна перевірка записів, документації у комп'ютерній системі; вихідна та оперативна інформація про діяльність підприємства; особисті дані про співробітників; список структур, з якими організація співпрацювала чи співпрацює тощо. Більш вузке коло питань підлягатиме дослідженню, коли відомий підозрюваний і якого вже ідентифіковано (встановлено). Тоді можна швидше зафіксувати виявлені та вилучені речові докази, які мають відношення до кримінального провадження та розглянути інший об'єм питань, що виник у ході проведення даного примусового заходу [11, с. 176].

На підставі узагальнення матеріалів судово-слідчої практики можна дійти висновків, що під час розслідування шахрайства у сфері е-комерції об'єктами пошуку можуть бути:

- реєстраційні документи, що посвідчують законність діяльності суб'єкта комерційної діяльності;
- фотографії, відеозаписи, на яких міститься інформація, що має значення для кримінального провадження (факт знайомства певних осіб між собою, факт перебування особи у певному місці);
- документи, що відображають особливості комерційної діяльності осіб, які мають відношення до шахрайських дій;
- документи, які містять відомості про можливих покупців;

– електронні та паперові договори про комерційні угоди;

- документи, що посвідчують особу (їхні копії, підроблені документи на ім'я інших осіб);
- сім картки;
- квитанції про проведення банківських операцій;
- мобільні телефони, де міститься адресна книга (прізвища й адреси покупців, дані про організатора шахрайських дій);
- записні книжки, рукописні тексти на папері, у журналах тощо;
- комп'ютерна техніка (ноутбуки, планшети, системні блоки), де може міститися інформація про протиправну діяльність шахрая;
- електронні носії інформації;
- документи, що підтверджують відкриття розрахункових рахунків у банківській установі;
- договори з іншими організаціями, підприємствами та приватними підприємцями, які беруть участь у комерційних операціях;
- печатки та штампи як справжні, так і підроблені, кліше підписів тощо.

З цього виходить, що об'єктами вилучення здебільшого є документи як в паперовій, так і в електронній формі, а також комп'ютерна техніка.

Висновки. Підсумовуючи слід зазначити, що вбачається істотна роль магнітних, електронних носіїв інформації та копій електронних документів, включаючи обов'язкові реквізити документа. Для виявлення та огляду подібних слідів необхідно залучити спеціаліста з комп'ютерної техніки та програмного забезпечення. До того ж, ще одним важливим моментом, на який слід звернути увагу при проведенні обшуку, це наявність пристроїв відеозйомки (відеокамер), як в офісних, так і житлових приміщеннях. У зв'язку з чим, в ході проведення обшуку необхідно досліджувати приміщення на наявність зазначених пристроїв, у разі виявлення яких, необхідно вилучити сервер, на який здійснюється відеозапис. Оскільки дії шахраїв можуть бути зафіксовані на будь-який носій інформації, що відіграватиме велику роль у доказуванні, всі зусилля слідчого повинні бути спрямовані на правильне вилучення таких носіїв [12, с. 188]. Таким чином, найважливішими правилами проведення обшуку при розслідуванні шахрайства у сфері е-комерції є його ретельна підготовка та суворе дотримання встановлених правил поведіння з вилученими об'єктами, технічно грамотне проведення пошуку доказів та потрібної інформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чучко С.В. Розслідування шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу Інтернет: дис. док-ра філософії. 081 – Право. Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро, 2021. 276 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України // *Відомості Верховної Ради України*, 2013. № 9-10, ст. 88.
3. Шаповал О.В. Особливості організаційно-тактичного забезпечення обшуку під час розслідування економічних злочинів. *Судова апеляція*. № 4 (45). 2016. С. 71-79.
4. Павлова Н.В. Важливість дотримання прав і свобод особи під час проведення обшуку при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 1. С. 278-282.
5. Шевченко Т.Б., Бортновська З.П., Солоткий С.А. До питання про докази у кримінальному судочинстві. *Вісник Верховного Суду України*. 2009. № 11. С. 26.
6. Кун Д.Е. Особливості забезпечення прав учасників слідчих дій. *Суспільство: політика, економіка, право*. 2017. № 4. С. 101-103.
7. Чаплинський К.О. Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями: монограф. Дніпропетровськ: Юрид. акад. М-ва внутр. справ, 2004. 192 с.
8. Чередник К.О. Розслідування шахрайства на ринку нерухомості, вчиненого злочинними угрупованнями: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09. Відкритий міжнарод. ун-т розвитку людини «Україна», Київ, 2019. 260 с.
9. Паламарчук Л.П. Криміналістичне забезпечення розслідування незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук. (12.00.09) Академія прокуратури. Київ. 2005. 21 с.
10. Щербюк Х.В., Пядишев В.Г. Особливості виключення комп'ютерної техніки під час проведення обшуку. *Актуальні задачі досягнення у галузі кібербезпеки*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Кропивницький. 2016. С. 64-65.
11. Мотлях О.І. Питання методик розслідування злочинів у сфері інформаційних комп'ютерних технологій: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09 / Академія праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Київ, 2005. 221 с.
12. Калюга Т.О. Організаційно-тактичні особливості проведення обшуку при розслідуванні шахрайства, пов'язаного з наданням туристичних послуг. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2017. Випуск 43. Т. 4. С. 184-189.